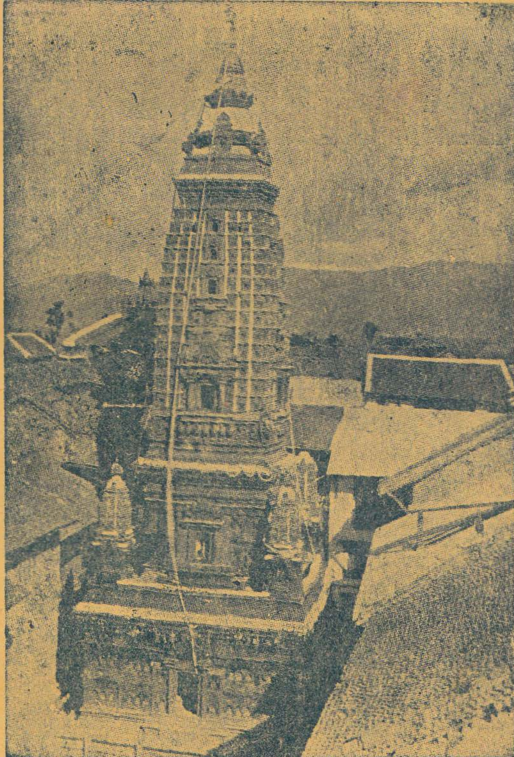

महाबुद्ध : छगू अध्ययन

भिक्षु सुदर्शन

प्रकाशक : बहादुर शाक्य, यल

रवि शाक्य, इखाछेँ, यल

महाबुद्ध :

छगू अध्ययन

भिक्षु सुदर्शन

प्रकाशक:

बहादुर शाक्य

श्री शिवदेव संस्कारित रुद्रवर्ण महाविहार, यल

प्रकाशकया थ:गु ६९ दँ बुदिंया उपलक्षय्
धर्मदान

परिवर्तित परिवर्द्धित निगूगु संस्करण
प्रति : १०००

ने. सँ. ११०१
बु सं. २५२४
बि. सं. २०३७

निगू शब्द

"महाबुद्ध : छगू अध्ययन" सफू हानं छको निकोगु अध्ययन कथं पिहाँ वया च्वन । न्ह्यापांगु अध्ययन श्रद्धालु बहादुर उपासकं थ:गु ५८ दँ बुंदिबले प्रकाशित याना बिज्या:गु ख: । थ:गु ६९ दँ बुंदिया उपलक्ष्यय् नं "महाबुद्ध : छगू अध्ययन" आ: हानं छको पिकायेगु इच्छा याना बिज्यात । उकिं हे हानं छको अय्क 'महाबुद्ध' या अध्ययन याना । थासय् हे च्वना मा:सा छचालं चिचा: दना च्वंगु ताम्रपत्र, शिलापत्र व तालपत्र वांलाक अध्ययन याये फुसा "महाबुध्द"या जक मखु, उगु थाय् वहा:या उगु ई-ब्य:या छगू महत्वपूर्णगु इतिहास हे दइथें ताया ।

सीमित पृष्ठय् अध्ययन क्वचायेके मा:गुलिं थुगु अध्ययनय् महाबुध्दया प्रबन्ध-व्यवस्था, रीतिस्थिति व आर्थिक अवस्थाबारे छुँ खँ दुथ्याके मफुत । अथे नं "महाबुध्द" ब्वनेत आधार "महाबोधि" बारे छुँ खँ संक्षिप्तं

थुगु अध्ययनय् दुथ्याकागु दु । अव श्रीलंका, थाइलैण्ड, वर्मा व चीनया महाबोधिया तस्वीर तकं छापे याये दुगु जूसा गुलि ज्यू धयाथें मतो वं । ब्लक खर्च व तस्वीर प्रिन्ट खर्च यक्व तुइगुलि थ्व नं सम्भव मजुया वन । उकिं थुगु अध्ययन नं पुमवंनि ताया ।

श्री बहादुर उपासकं "महाबुध्द" प्रकाशित यायेगुली श्रध्दा तया बिज्यात । थथे थ:गु त्वा:बा:या सांस्कृतिक सम्पदाया महत्व प्रकाशय् हयेगु ज्या पुणित धर्म कार्य जक मखु, त:धंगु राष्ट्रिय कर्तव्य नं ख: ।

जिगु प्रार्थना दु, त्रिरत्नानुभावं श्रध्दालु बहादुर उपासकया दीर्घायु जुइमा: । हानं जित आशा दु, "महाबुध्द" या अध्ययन क्रम नं बुलुं बुलुं व्वं व्वं पूर्ण जुइक न्ह्याकावं यंके फइ ।

अन्तस प्रूफ स्वयेगु निसें ज्या याना सफू इलय् सिधयेका ब्यूगुलीं नेपाल सहकारी प्रेस लि० परिवारयात जिगु धन्यवाद दु ।

ठंहिटी — **भिक्षु सुदर्शन**

३ कछलाथ्व ११०१

महाबुद्ध

'महाबुद्ध' चैत्यादि देगः या देश नेपालय् च्वंगु चैत्य मध्यय् छगः चैत्य खः। तर थ्वया मू ऐतिहासिक व सांस्कृतिक कथं बिचाः यायेत्रले धाःसा मेमेगु तःगः मछि चैत्य व देगः या मू सिबे नं यक्वं अप्वः जुया च्वन।

'महाबुद्ध' यात हे अवौद्ध प्रयोगं महाबौद्ध धाइ। थ्वया शुद्ध व पुलांगु नां महाबुद्ध खः। यतालिबि चैत्यय् लिक्क च्वंगु ने.सं. ८०५ या तहाकःगु शिलापत्रय् "श्री ३ महाबुद्ध" धका च्वया तःगु व महाबुद्धया पण्डित खलःया केंदुगु अभयराज शाक्यया वंशवृक्षय् नं "थ्व वेरसं निसें महाबुद्धया बाहिरिस चोङयात मथ्यात" धका उल्लेख याःबले "महाबुद्ध" हे च्वया तःगु दु। तर अथे नं नेपाःया प्रायः इतिहास सफुती अकः क्वोक्वोसं तकं नं मसिसें थ्व हे अवौद्ध प्रयोगं "महाबौद्ध" धका धायेगु व च्वयेगु याः।

महाबुद्ध सिद्धार्थ "सम्बोधि" लाना विज्याःगु थाय् मगधया उरुवेल जंगलय् दयेका तःगु चैत्य स्वया दयेकूगु छगः बूगु चाया कलात्मक भव्य चैत्य खः । थ्व खँ वंशावली व इतिहास सफुती च्वया तःगु दु । थौं कन्हे बुद्धगयाय् च्वगु महाबोधि चैत्य व क्वो महाबुद्ध चैत्य स्वयेबले उत्थें च्वंगुलिं नं थ्व खँय् कलात्मक समानतां सत्य सिद्ध जू ।

बुद्धगयाय् च्वंगु महाबोधि

सिद्धार्थया सम्बोधि – प्राप्त स्थानय् ह्लापांनिसें छुं न छुं स्मारक दु । 'बोधि' या प्रतीक रूपय् बुद्धप्रतिमा निर्माण जुइ न्ह्यो बोधि सिमा, तथागतया चरण चिह्न व चैत्य दयेकेगु यात । थ्व "सम्बोधिस्मारक" देवानांप्रिय अशोकया पालय् हे प्रसिद्ध जुइ धुंकल ।

देवतापिनि यःह्म प्रियदर्शी अशोक जुजुं मृगादि स्याना अनेनेगु आमोद प्रमोदया यात्रा यायेगु ज्या थःगु राज्यभिषेकं झिदँ लिपा तोतल । थ्वया थासय् श्रमण ब्राह्मणपनि दर्शन यायेगु, वसपोलपिन्त दान बीगु, बृद्धपिं बिचाः याः वनेगु, (इमित) लुँ दन यायेगु, ग्रामवासीपिंथ य् वना इमित उपदेश बीगु अले धर्म बिषयय् बिचाः यायेगु ज्यायात । थुकियात "सम्वोधि" या अनुसरण यायेगु धर्म यात्रा यायेगु धका धया तःगु दु । रीस डेविडजया धापू कथं अशोकं अनुसरण याःगु "सम्बोधि" अष्टाङ्ग मार्गया अनुसरण खः । अले श्री भण्डारकरया

बिचा: कथं थुगु (वर्तमान बिभाजन कथं च्य.गूगु) अभिलेखया "सम्बोधि" या अर्थ भगवान बुद्ध बुद्धत्व प्राप्त याना बिज्या:गु 'महाबोधि" ख: । थुगु अर्थ विचा: या:सा देवतापिनि य:ह्म प्रियदर्शी जुजु अशोक थ:गु राज्याभिषेक क्तिदँ लिपा "सम्बोधि" (महाबोधि) दर्शन यायेत धर्मयात्रा याना बिज्यात ।[1] दिव्यावदानया क्रमं विच : या:सा अशोकया ह्लापांगु धर्मयात्रा थ:गु राज्याभिषेकं २० दँ लिपा लुम्बिनी जूगु ख: । लिपातिनि बुद्धगयाय् । अले थ्व अर्थ विचा या:सा प्रियदर्शी अशोकं थ:गु राज्याभिषकं क्तिदँ लिपा "सम्बोधि" ज्ञानया दर्शन याना बिज्यात । य:गु थ जु, लिपा हे थ जुइमा अशोकया धर्मयात्रा "सम्बोधिस्मारकय्" नं अवश्य जूगु दु, थुगु खँ ।

साँचीया ल्वहँया लुखाय् किया त:गु अशोकया बुद्धगया यात्रा दृश्य नं प्रमाणित या: । अशोकद्वारा निर्मित मुख्यगु विहार (चैत्य) शशांकं स्यंका बिल अथवा लिपा लिपायापिं जुजुपिसं श्रद्धालुपिसं श्रद्धा हानं हानं दयेकावं वना अशोककाल न सम्बोधि स्मारक महाचैत्य तोपुया वन । ईसवी ४०९ स दर्शनार्थ बुद्धगयय् थ्यंक: व:ह्म चिनिया यात्री फाहियान थन स्वंगू स्मारक वा विहार खगु ख: । अले ईसवी ६३७ स बुद्धगया दर्शन या: व:ह्म ह्वेनसांगं बोधिवृक्षया पूर्वय् १६० १७० फीट त:जा:गु

1 अशोक के धर्मलेख, जनार्दन भट्ट एम्. ए, काशी १९८० सम्वत पृष्ठ १९० १९८

चैत्य (विहार) या वर्णन याना त:गु दु । व्हेनसांगया धापू कथं थ्व चैत्य (विहार) वाउँगु अपायागु दयेका हानं चूनं पाना त:गु ख: । थुगु थासय् धर्मराज अशोक दयेकूगु चोधंगु चैत्य विहार छगू दुगु ख: । लिपा लिपा महन्तपिस थ:गु खँ देतलायेक थन मेमेगु खँ वयनीगु अभिलेख नं त:गु दया च्वन ।

ईसवी ३३० पाखे समुद्रगुप्तया दरवारय् व:ह्म श्रीलंका याह्म मेघवर्मन नं थन बुद्धगयाय् छगू विहार दयेकूगु जुया च्वन । ईसवी १०७० पाखे बर्माया श्रद्धालु पिसं बुद्धगया चैत्यया पूरा जीर्णोद्धार यात ।[1]

भिक्षु धर्मरक्षित थुगु थासय् ११००–१२०० ईसवी हानं छुं जीर्णोद्धार या:गु व सपादलक्षया जुजु अशोक मल्लं थ्व खर्च कुब्यूगु खँय् बरू बांलाक विचा: याये मा:गु दु । छाय्धा:सा काचल्लया काय् तातापागु दिशाय् थ्यंक सहनशीलता फैलय् जूह्म अशोक चल्लया अभिलेख प्रकाशय् वये धुंकूगु दु ।

"· · देव धर्म्मोयं प्रवर महाजानजायिन: परमो-पाशकसमस्त प्रकृयोपेंत महाराज श्री मदशोक चल्ल देवस्य · · · काश्मीर पण्डित भदन्त गुचपथी राजगुरूपण्डितमूशल । पात्र सङ्करदेव पात्रत्रैलोक्य ब्रह्माकारिभि: श्रीमद्राजानं बोधयित्वा भट्टदामोदर । भट्टयदुमशिष्ट' राघव महिपूकाल

1 A Guide to Buddhagaya, Devapriya Valisinha, India, 1950, Page 27 – 33.

प्रहित्य वीहारीयं बुद्ध प्रतिमासहिता कारिता । • • • श्री मल्ल खवणसेन स्यातीत राज्ये सं ५१ भाद्र दिने २९" [1]

उत्तम महायान सम्प्रदायया अनुयायी परमोपाशक ब्याक्क प्रक्रियां दुग्यःह्म महाराजा श्री अशोक चल्लदेवया थ्व दान धर्म खः । काश्मीरया पण्डित भदन्त गुचपथी, राजगुरू पर्णडित मुशल, पात्र (भारादार) शंकरदेव, पात्र त्रैलोक्य ब्रह्मापिसं श्री राजा याके बच कया भट्ट दामोदर भट्ट पदुम शिष्ट राघव महिपूकालपित छ्वया बुद्धमूर्ति सहित थुगु बिहार दयेके ब्यूगु ख: । श्री लक्ष्मण सेनया राज्य तंगु क्यगु दँया भाद्र २९ दिने ।

थुह्म जुजुं बुद्धगयाय् याःगु धर्मकीर्तिया विवरण तिब्वती वशावली नं सुरक्षित जुया च्वंगु दु ।[2]

वथें हे मेगु छगू अभिलेख दु । थुगु अभिलेखं अशोक चल्लयात सपादलक्ष खस प्रदेशया राजाधिराज धका प्रमाणित याः । अभिलेख थुकथं खः—

देवधम्मोंयं प्रवरमहायानयायीन: परमोपासकस्य हेवज्रचरणारविन्दमकरन्द मधुकर – लिखित महीपालजन-

---

1 'इपिग्राफिक इण्डिया' १२ भागया २९ पृष्ठय् प्रकाशित जुगु कर्णाली प्रदेश: एक बिटो अध्ययन, नेपाल २०२८ स पिहाँ वःगु "कर्णाली प्रदेशको ऐतिहासिक रूपरेखा" श्री धन बज्र बज्राचार्यया रचनां उध्दृत । पृष्ठ २१

2 कर्णाली लोक संस्कृति, खण्ड १, इतिहास सत्यमोहन जोशी, काठमाडौं, २०२८ पृष्ठ ४६ या पाद टिप्पणी ।

केत्यादिनिजनिखिल प्रशस्ति – समलङ्कृत सपादलक्ष शिख-रिखसप्रदेश राजाधिराज श्रीमदशोकचल्ल कनिष्ठ भ्रातृ श्री दशरथनामधेय कुमार पादपद्मोजीवि भाण्डागरिक सत्य व्रत परायणादि निवर्त्तनीय बोधिसत्व चरित्र क्षत्रियकुलदोप श्री सहणपालनामधयस्य – श्री मल्लक्ष्मणसेन देवपादाना मतीतराज्ये सं ७४ बैशाख वदि १२ गतै ।[1]

प्रवर महायान सम्प्रदायया अनुयायी परमोपाशक हेवज्रया पाली रूपी पलेस्वांया धूया भमः थें जाःह्म सारा प्रजापिनि दथुइ श्रेष्ठह्म इत्यादि ब्याक प्रशस्ति छायेप्यूह्म सपादलक्ष (सवालाख) पर्वत खस देशया महाराजाधिराज श्री अशोक चल्लया चीधीह्म किजा राजकुमार श्री दशरथया चरण कमलया सेवायाइह्म भंडारी, खःगु खँ ह्लायेगु आदि व्रतह्म जुया बोधिसत्वया चरित्रया अनुसरण याःह्म क्षत्रिय कुलया मतथें जाःह्म श्री सहनपालया थुगु धर्मदान खः। श्री लक्ष्मणसेन देवया राज्य तंगु न्हेप्यदँ (७४) या बैशाख कृष्ण द्वादशी बृहस्पतिवार स ।

थुपि घटना १२५५ ईसवी व १२७५ ईसवी पाखे या खः थुकथं सिजा अथवा दुल्लुई च्वंगु राजधानी कर्णालीया खस देश खसानया जुजुं बुद्धगयाय् अभिलेख तयेगु धात्थें हे महत्वपूर्णगु खँ व थुपिं जुजुपिं महायानी

---

1 इपिग्राफिक इण्डिया १२ भागया ३० पृष्ठ, प्रकाशित जूगु श्री धन बज्र बज्राचार्यया रचना कर्णाली प्रदेशको ऐतिहासिक रूपरेखां उद्धृत ।

बौद्ध सम्प्रदायया पक्कापिं अनुयायी जुया च्वंगु अरू थुमि गुरू व भारदारपिं समेत बौद्ध जूगु खँ धात्थें हे लुमके वह:जू । थुकिं हे थुपिं जुजुपिसं थ: मनू छ्वया यक्व धन खर्च याना बुद्धगयाय् बुध्दमूर्ति सहित विहार दयेके विल । थ्व धात्थें गौरवया खँ ख: । थुकिं याना छखें थथे दयेकीगु मूर्ति व विहारय् हिमालो कलाया छाप अथे हे च्वनीगु खँ न लुमके बह जू ।[1] लिसें "देव धर्मोय प्रवर महायान-यायिन" धयागु प्रशस्ति काठमाडौं उपत्यकाय् नं ने. स. या लिसे लिसें धयाथें वगु शताब्दो तकं प्रचलन जूगु खने दु ।[2]

बुद्धगया ईसवी १२९८ स नं बर्मा पाखें जीर्णोद्धार या:गु उल्लेख जुया च्वंगु दु । वयां लिपा मुस्लीम आक्रमण जुइ धुंका निसें गोसाईं घमण्डी गिर धयाह्म प्रथम महन्त वया बुद्धगयाय् ईसवी १५९० पाखे आधिपत्य स्थापित या:बले तकया बुध्दगयाया इतिहास अस्पष्ट धका धाइ । तर थ्व खँ त:सकं बिचारनीय् जू । छाय् धा:सा थ्व अस्पष्ट ऐतिहासिक अवस्थाय् अभयराज शाक्यं महाबोधि यात्रा यात । महाबोधि स्यनावं वना च्वंगु खना महाबुध्द संरक्षणया निति दयेकेगु या:गु जुइ । अथवा महाबोधि

---

1 कर्णाली लोक संस्कृति, खण्ड १ (इतिहास), सत्यमोहन जोशी, काठमाडौं २०२८ पृष्ठ ४९

2 स्वया दिसँ:- Medieval Nepal, Hema Raj Shakya, T. R. Vaidya, Kath. 1970.

स्येने दुने न्ह्यो हे अभयराज शाक्य थन विज्यात जुइ। मुस्लीम सम्राट वयां लिपा महन्ततयेत मस्तिपुर व तारादिह धयागु गां नं बिल। १८११ ईसवी बर्माया जुजुं बुध्दगयाया यात्रा यात। वयां लिपा अवा (Ava) या जुजुं निह्म दूत छ्वया हया बुध्दगया व थ्वया लिक्क लिक्कया थायत ह्मसोके बिल। छह्म महायानी नेपाली भिक्षु थन वल। वसपोल यक्व हे थन महन्तया विहारय् च्वन। हानं छह्म सन्यासीयात बुध्द धर्मय् दिक्षित याना बिज्यात। थुकथं १५९० ईसवी "लिपा नं नेपाली भिक्षुपिं बुध्दगयाय् वःगु खने दत।[1]

१८१२ ईसवी डा. बुचनन् हैमिल्टन (Dr. Buchanan Hamilton) थें जाःह्म पुरातत्वविद् बुध्दगयाय् वल। वं विहार (चैत्य) पूर्णतः भग्नावशेष जुया च्वंगु खन। हानं महन्तं महाबोधि चैत्य पाखे भतिचा हे ध्यान मतः। थ्वयां लिपा १८३३ ईसवी वर्मा राजदूत मेंगी महा चेसु (Mengy Maha Chesu) थन वल। १८७४ ईसवी बर्माया जुजुं बोधिवृक्षय् छायेत उपहार सहित भारत सरकारयाथाय् राजदूत छ्वया हल। परिभाग चैत्यया निर्माण यात। १८ अगस्त १८७५ ईसवी गभर्नर जेनरलयाथाय् बर्माया परराष्ट्र मन्त्री महाबोधि सिमाया लिक्क च्वंगु 'महायान' (स्मारक चैत्य ?), धर्माशोक जुजुं दयेकूगु अपराजित

---

1 A History of Buddhagaya, Devapriya Valisinha, India 1950, Page 37.

आशनया पवित्र चैत्य आदि दयेकेत सरकारी स्तरया पत्र साथ छ्त्रया हल । अले वर्मा पाखें जुगु निर्माण ज्याय् अव्यवस्था कथं मजुइकेत सर अलेक्जेण्डर कनिंघम व डा. राजेन्द्र लाल मित्र सुपरभाइजर कथं थन वल । तर लिपा आंग्लो बर्मा युद्ध (Anglo-Burmese War) जुल । अथे नं एक लाख खर्च याना भारत सरकारं थ्व निर्माणया ज्या पूर्ण हे यात । लाइट अफ एशिया (Light of Asia) या लेखक सर एडविन आर्नोल्डं (Sir Edwin Arnold) थः यात्रा यानाबले जोर्णोद्धार जुया च्वंगु स्वया दकसिबे ह्लापां बुद्धगया हेरचाह यायेगु ज्या बौद्धपिनि ह्लातय् लायेमाः धका धाल । तर व खँ अथें वन । १८९१ ईसवी अनागारिक धर्मपालं थ्व ज्या ह्लातय् कया बिज्यात । आपालं आपालं विभिन्न संघर्ष लिपा, मुद्दां लिपा, राजनैतिक प्रभावं लिपा छगू समितिया ह्लातय् बुद्धगया लात अले बौद्ध देव, बोधिसत्व व बुद्धयात विभिन्न हिन्दू देव देवी कथं याना वीगु परिचयं नं बुद्धगया मुक्त जुल 1

थ्व जुल बुद्धगयाया संक्षिप्त इतिहास । हानं थुकिं स्पष्ट जुल, बुद्धगयाय् नेपाःया जुजुपिं, भिक्षुपिं व श्रद्धालुपिं इलय् विलय् दर्शन पूजनया निंतिं वनावं च्वंगु खँ । लिसें कपिलवस्तु (निग्लिहवा) य् च्वंगु अशोक स्तम्भय् "ॐ मणिपद्मे हुँ" श्री रिपु मल्लस्थिर जयतु १२३४" च्वया

1 स्वया दिसँः- A Guide to Buddhagaya, Devapriya Valisinha,

त:गु व लुम्बिनी च्वंगु अशोक स्तम्भय् "ॐ मणिपद्मे हुँ। श्री रिपुमल्लस्थिरञ्जयतु संग्राम(म,ल्ल जय" च्वया त:गुलिं पश्चिमी मल्ल जुजुपिं इसवी १३१२ तक बौध्द तोर्थाटन या:वनेगु याना च्वगु खँ प्रमाणित जू। बाज्याह्म अशोक चल्लं महाबोधि या यात्रा या:गु व छ्य्ह्म रिपुमल्लं कपिलबस्तु लुम्बिनी यात्रा याना काठमाडौंस वुंगमती महास्नान यात। बुंगद्योयात कोष छा:गु कान्तिपुरया चैत्य (स्वयम्भू ?) पूजा याना बहा.या भिक्षुपिं फुक्कसित भोजन याकल।

विभिन्न देशय् बुद्धगया

बुद्धगया महाबोधि प्रति श्रद्धा तया बिभिन्न बौद्ध देशं थ: थ: थाय् देशय् बुद्धगयाया 'महाबोधि' चैत्य दयेकल। चीनया वर्तमान पेकिङ्ग निगू माइल उत्तर–पश्चिमया कुने पिने महाबोधि चैत्य दयेकल।[1] थ्वयात व–त–स्जे (WA-T'A-SZE) धाइ। थुगु देग: ईसवी ४७३ स दयेकूगु ख:। थुगु देग:या प्यखे कुने च्वंगु मुदेग: थें जा:गु चीचीग:गु देग:त बुद्धगयाया महाबोधि देग: तये अनुपातय् चीचीग: खने दु।

बर्माय् पगां धयाथाय् नं बुद्धगयाया 'महाबोधि' या चीगोगु चैत्य नमूना दु। थ्व बर्माया 'महाबोधि' चैत्य १२१०–१२३४ शताब्दी नन्दौगम्या (NANDAUGMYA)

---

1 Nepal Perceral London, Kath, 1976, Page 42.

द्वारा दयेकूगु खः।[1] बर्मायागु महाबोधिया प्यखें च्वंगु कुं कुं या चैत्य बुद्धगयाया महाबोधिया छ्यॉट वः। दथुइया चैत्य छ्कोल स्वात थहाँ वना बांला।[2] तर दथुइ च्वंगु मू चैत्य त्रिपुरेश्वरया देगः थें ग्वारग्वाचि हानं जाःनं मगाःगु छगः चैत्य भूलं बर्मायागु महाबोधि धका नं वयना तःगु दया च्वन। शायद थ्व कालान्तरय् जीर्णोद्धार जू बले जक दथुया मू चैत्य थथे जू वंगुला धयाथें च्व। नेपालय् महा भूकम्पं लिपा तत्कालीन सरकारं ल्यंगु अथें सुरक्षित याना दथुया देगः वां जक मदायेक दयेका छ्वयेगु सुझाव ब्यूगु खः। धात्थें अवले अथे हे दयेका छ्वःगु जूसा थौंया महाबुद्धया स्वरूप खने दइगु मखु जुइ।

श्री लंकाय् बुद्धया सम्बोधि स्मारक कथं अशोकया म्ह्याय् भिक्षुणी संघमित्रां हे बोधिवृक्ष यकूगु खः। उगु पवित्र बोधिवृक्ष आःतकं अनुराधपुरय् वाउँ वाउँ धाया च्वंगु दु। लिपा श्री लंकाय् नं महाबोधिया चैत्य दयेकल।

थाइलैण्डया बुद्धगयाया महाबोधि चैत्य चिगमाइ (उत्तरी थाइलैण्डय्) दु। थ्वयात थौंकन्हे चेदि चेट् योद् (Chedi Chet Yod) धाइ। थ्वयात न्हेगः चैत्य नं धाइ।

---

1 A Guide to Buddhagaya, Devapriya Valisinha, Indla, 1950, Page 6.

2 Pictorial Guide to Pagan, U Lu Pe Win, M. A., Director, Archacological Survey, Burma, 1955.

3 The Image of the Buddha, D. L Snellgrore, Calcutta, Page 421.

थुगु चैत्य लन्ना (Lanna) या जुजु तिलोकरत (King Tilokrat या पालय् दयेकूगु ख: । थुह्म जुजुं मिन दम फा खोट (Muen Dam Phra Khot) धयाह्म अफिसरयात ईसवो १४४५ स महाबोधि बुद्धगया छ्वया नमूना कायेके छ्वःगु ख: । निद थुगु महावोधि दयेके सिधल थुगु महावोधि चैत्य पूर्ण जुइव जुजु तिलोकरतं त्रिपिटकज्ञ भिक्षु फामहा थेर (Phramaha Thera) निमन्त्रणा याना धर्म संगायाना यात ।

थुगु थाइलैण्डया चिंगमाइस्थित महाबोधि चत्यया तल्ला छगू ह्नथें त:धं । अले प्यखें च्वंगु चिचोगोगु चैत्य त:गोगु मू चैत्यया अनुपातय् बुद्धगयाया चैत्य सिवे त:गो खने दु । न्ह्योने पाखे हान निग: चोभाथें दु । उकि हे थ्वयात ह्नग: चैत्यया चैत्य धायेगु या:गु ख: ।[1]

महाबोधि : महाबुद्ध

बुद्धगयाया 'महावोधि' थुकथं चोन, बर्मा, लंका, थाइ-लैण्डय् दुथें नेपालय् नं दइगुला स्वाभाविक खँ हे ख: । छाय् धा:सा नेपालं बुद्धगया त:सक स:ती । नेपालय् "महाबोधि" यात "महावोधि" धका हे अथवा "महाबुद्ध" धका धाइ ।

महाबुद्ध गवले दयेकल धयागु वारय् थी थी विचा: दु । गुलिसिनं भगवान बुद्धया बुद्धत्व प्राप्त जुगु बुद्धगयाया

1 In the ancient city, Published by Muang Boron Journal, Thailand 1979, Page 126/127.

चैत्य स्वया थुगु चैत्य इसवीया १७ गूगु शताब्दी दयेकल[1] धका धा:सा गुलिसिनं वंशावली कथं १३ गूगु शताब्दी दयेकल[2] धका नं धा: । तर आपासिनं १६ गूगु शताब्दी दयेकल धका धाइ[3] वथें हे महाबुद्ध निर्माण कालय् यलयाह्म जुजुया ब रय नं थी थी विचा: दु । गुलिसिनं जुजु महेन्द्र मल्लया राज्यकालय् धाइ ।[4] गुलिसिनं सदाशिवया राज्य

---

1 The Image of the Buddha, Page 422.

2 Medieval Nepal, Part I, Dr. D. R. Regmi, Calcutta 1965, Page 602.

3 I Medieval Nepal, II Dr. D. R. Regmi, Calcutta 1966, Page 892.

II नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास, सूर्य विक्रम ज्ञवाली, काठमाडौं, २०२९ (१५८५ ई मा समाप्त भएको)

III The Temple of Nepal, Ronald M. Bernier, New Delhi 1978, Page 74.

IV नेपालको मध्यकालीन कला, श्री मन बज्र बज्राचार्य काठमाडौं, पृष्ठ १६७ (१६५७ वि. सं. मा बनेको थियो)

V Kathmandu Valley VIENNA.

4 The Temple of Nepal, Ronald M. Bernier, New Delhi, 1978, Page 74. "The Maha Bauddha temple in an Indian style Sikhara temple of brick built during the reign of King Mahendra Malla, before 1585 according to Perceval London.

कालय् धका धाइ ।[1] हानं गुलिसिनं शिवसिंहया राज्यकालय् धका धाइ ।[2]

महाबुद्धया निर्माण काल व उगु इया जुजुया बारय् थी थी विचा: खने दुथें महाबुद्ध निर्माण याःह्म व्यक्तिया बारय् नं भिन्न भिन्न नां खने दु। बुद्ध धर्मप्रति श्रद्धालु जीवराज नेपाल थ:गु जन्मभूमि बुद्धगयाय् विज्यात। अन छुं दिं च्वना नेपाल उपत्यकाय् लिहाँ विज्या:बले बुद्धगयाया 'महाबोधि" चैत्ययागु हे नमूना कथं छ्या: चोगागु आकारय् महाबोधि दयेकेगु विचा: यात[3] धका गनं च्व:सा गन अभयराज शाक्यं बुद्धगयां लिहाँ वया दयेकूगु खँ उल्लेख याइ।[4] अऌ अभयराज हे शाक्य मजूसे वज्राचार्य याना त:गु नं गनं खने दु।[5] थुगु हे रूपं "महाबुद्ध" दयेकेत बुद्धगयां योजना ज्वना

---

1 Nepal, Perceival London. Kath., 1976, Page 41/42
During the reign of his son Sada Shiva the very remarkable temple in Patan Called Mahabuddha was built.

2 नेपालको मध्यकालीन कला, श्री मन बज्र वज्राचार्य, काठमाडौं, पृष्ठ १६७

शिवसिंहको समयमा पाटनमा एक नयां शैलीमा मूर्तिया मन्दिरको निर्माण भएको थियो। यो मन्दिर महाबौद्ध मन्दिरको नामले जगत्प्रसिध्द छ।

3 The Temple of Nepal, Page 74.

4 Medieval Nepal, II Page 892.

5 Medieval Nepal, I Page 602.

वत्त¹ धका बुद्धगयां छुं नक्सा चित्र (Drawings) ज्वना व:गु मदु धका² वःगात्तो बुद्धया नमूना मूर्ति ज्वना वल धयागु हे महाबोधि चैत्यया नमूना ज्वना व:गु जुइ धका³ धाइपिं नं दु ।

"जीवराज" व "अभयराज"या बारय् कुन लत्राक: बुक:गु खँ न पिहाँ वया च्वंगु दु । जोवराज धयाह्म छह्म बौद्ध पण्डितं थुगु मन्दिर दयेकूगु खः । थ्वया अबु अभयराजया स्वह्म विवाह जुइ धुंकूगु खः। थ्वया निह्म जहान व कायपिं दयेकं नं थुह्मसिन प्यह्मह्म मिसा बिवाह याःवले कायपिं अबु खना असन्तुष्ट जुल । थुगु खँ थुइका थः कायपिनिगु बन्दोबस्त याना अभयराज थः कान्छोह्म जहानलिसें गयाय् वना च्वन । अन स्वदँ च्वने धुंवले छह्म काय् दत । वयात वौध्दजु धका नां तल । अभयराज अनं लिपा नेपालय् लिहाँ वया थः अवु मदयेवं सूर्य मल्लया पालय् टकसारया डिट्ठा नायकया जागीर नया च्वगु थःह्मं व जागीर नल । अभयराजं हे थ्व महाबौध्द देवालय दयेकेगु प्रारम्भ याःगु खँ वंशावलीं सो दु । तर थुगु मन्दिर दयेकेगु ज्या सदाशिव मल्लया पालय् अभयराजया काय् जोवराजं पुवंकल । थुगु मन्दिरया निर्माण १५८५ ई. आ. ७०५ ने. सं स समाप्त जूगु खः [4]

1 Medieval Nepal, II Page 892.

2 Nepal, Page 42 (Foot Note).

3 The Temple of Nepal, Page 74.

4 नेपाल उपत्यकाको मध्यकालीन इतिहास, पृष्ठ १२९/१३०

थथे ब्याक्क खँय् थी थी विचा: खने दुगुया कारण "महाबुद्ध" या वारय् प्रामाणिक इतिहास मदया खः। उकिं कीसं महाबुध्द इतिहास माले हे माला च्वंगु दु – व नं मेथाय् मखु, कोथाय् सफु सफुती, तालपत्र, ताम्रपत्र व शिलापत्रय् !

श्री बाबुकाजी शाक्य याके दुगु तालपत्र कथ ७८२ नेपाल सम्बत् तक वकू बहालया श्री जिवराजदेवजु छह्म खने दु। परम्परा कथं ल्ह्यया तःगु अभयराजया वंश वृक्ष कथया तृतीय पुत्र मयरजु नं ७०८ ने. सं. या छगू तालपत्रय् "श्री वंकूबाहार श्री शाक्यवंश श्री मयरजु" खने दु। मयरजुया निह्मह्म काय् जयदेवजु "ने. सं. ७४४ श्री यंछुबाहार शाक्यवंश श्री जयदेवजु" कथं स्वह्मह्म काय् "श्री वंकु बाहार महाबोधि गृह श्री अमृतजु" कथं खने दया च्वंगु दु।

थुकथं थःथाय् दनिगु प्रमाणत माला लुइका यथार्थ खँ प्रकाशय् हयेगु कोगु कर्तव्य खः।

अभयराज युग न्ह्यो

आः विचाः याये अभयराजया युग न्ह्योया छुँ खँय्। थुगु खँ वयागु बुद्धगयाय् वनेगु श्रध्दा व वीर्यय् छुँ खँ स्पष्ट जुइ।

नेपाल प्राचीन कालंनिसें भारत व तिब्बतया लँपुइ लाःगु देश जुया च्वंगु खः। गुसःदं ति न्ह्यो ला

बुद्धधर्म अध्ययन–अध्यापन ज्याय् थ्व लँपु तःसकं ज्यले धुंकूगु खने दु। नेपाःया बौद्धपिं थ्व लँय् जुइगुली अभ्यस्त हे जुइ धुंकल। भारतया विक्रमशील, नालंदा व बज्राशनथें जाःगु विद्या केन्द्रया आचार्य भिक्षुपिं सँदेशय् धर्म प्रचार यायेत नेपालं हे वगु खः। अऊ थनि न्हेसःदँ ति ह्लापा नेपाःया हे संघश्री व सुगतश्री सँदेशय् धर्म प्रचार यायेत वन। खुसःदँ ति न्ह्यो अरनिको नेपाली कलाकारपिनिगु प्रतिनिधिपिनि नेतृत्व याना संदेश व चीन वन। पश्चिम या खस जुजुपिं लुम्बिनी व बुद्धगयाय् वंथें काठमाडौं उपत्यकाय् नं वः। उकिं थुजागु धर्मया वातावरणय् अभयराजयाके बुद्धगया (भारत) वनेगु श्रद्धा वीर्य उत्पन्न जुइगु थःगु हे युगया बल्लागु परम्पराया महान प्रेरणा खः।

अभयराजया श्रद्धा व वीर्य : परम्परा कथं

अभयराजया बिश्वस्त जीवनी ला बांलाक बी थाकु नि। अथे नं वंशावली न्ह्यथनीगु धका परम्परां उल्लेख याइगुया सारांश थथे खः–

अभयराज यलया वकुलि रूद्रबर्ण महाविहारया संस्कारक श्री शिवदेव वंशजः क्षेत्रीय शाक्य खः। वया अबु खः, श्री मद् नायक। व तःधंगु श्रद्धा व अद्भूत वीर्य – वलं बुद्धगयाय् वन। हानं अनं हे सिजःया ध्येवा दयेकेगु प्रेरणा व संकल्प ज्वना नेपाः वलः। अले जुजु अमर मल्लयात थह्म हे सिजः खानीं सिजः हया ध्येबा दयेका ब्यूगुलि वयात सिरपाः नं बिल। थ्वहे ध्येबां धर्म

चित्त उत्पत्ति याना थह्म स्वया वयागु व मती तया वयागु कथं 'महाबोधि' या प्रतिरूप महाबुद्ध दयेकेत वं ६८५ ने. सं. स ज:ग तल । थुबले तकं महेन्द्र मल्लया राज्यकाल शुरू जुइ धुंकूगु ख: । हानं थ्व पुण्य प्रतिज्ञा पुवके मलावं थ:गु ज्या थ: न्याह्म काय्पिंत ल:ह्लाना अभयराज दिवगत जुल ।

अभयराजया काय् व छय्पिं

अभयराजया न्याह्म काय्पिं ख:, मयरजु, व्यधरजु, जगन्नाथजु, हेरजु व बुद्धजु । वंशवृक्ष कथं थुपिं सिबे च्वयययापिं काय् नं अभयजोति व दुयजु धयापिं निह्म । यद्यपि थुपिं नां गय्थें गय्थें च्वं । हानं मयरजु, व्यधरजु, जगन्नाथजु व हेरजुं "महाबुद्ध" चैत्य छतँ हे जक थ:पिनि जीवन कालं जायेके फत । इपिं मदया वन । दच्छि लिपा बुद्धजुं थह्म थ: काय् जीवराजं व छय् जयमुनिया ग्वाहालो कया हानं चैत्य दन । तर वं नं निदँ जक थ्व ज्या याये फत, चैत्य जा हे मजानि बुद्धजु नं परलोक जुल । अले थ्वयां लिपा बौ–काय् जीवराज व जयमुनि हानं छि स्वदँया श्रद्धा व वीर्य थ्व देग: सम्पूर्ण याये फत । सम्वत् ७२१ आषाढ शुक्ल ७ स श्री शिवसिंह मल्लया ह्लातं 'महाबुद्ध' या प्रतिष्ठा जुल ।[1] मेगु धापु कथं अभयराज,

---

1 जगतप्रसिद्ध श्री महाबुद्ध मण्डलया वर्णन, श्री नरेन्द्र नरसिंह शाक्य, धर्मोदय १/८-९

बुद्धजु, जीवराज व जयमुनिजुं थ्व चैत्य दयेकल । जयमुनिजु तधह्म पण्डित ख: [1]

छुं बिचा:

आ: थुपिं खँय् छुं भति विचा: याये । महाबोधि दर्शन यायेत अभयराज याक:चा वनला वा गगुं धार्मिक मण्डल नाप वन ला । अभयराजया निह्म जहान दुगु वंशवृक्षं वयं ।[1] उकिं जहान लिसें बुद्धगया वंगु खँय् अप्व: सत्यता दु । त्यागी जुया वना प्रेरणा कया लिहाँ वयेगु सिबे विवाह धुंका बुद्धजु दये न्ह्यो वया माँ ब्वना श्रद्धा वीर्य वगु खँय् विचा: याय बह: जू वथें हे बुद्धगयायागु 'महाबोधि' या किपा वा नमूना नुगलय् जक तया हल ला अथवा छुं च्वया दयेका हे हल, थ्वन धाथे अ:पु मजू । य:गु थ जु, थ:गु हे जीवन-कालय् महाबुद्ध दयेके सिधयेके मफया नं बर्मा व लकां दयेकूगु सिबे दुरुस्त च्वंक, तगोगु व बाँलागु 'महाबुद्ध' निर्माण जूगुलि थुलि अवश्य स्पष्ट या:, अभयराजया व वया कुलया ह्लाती स्वयं विद्याया कलात्मक पुरुषार्थ दु । ह्:न अभयराजं महाबुद्ध दयेकेत ह्लापां महाबोधिया किपा वा नमूनाया स्पष्ट रूपरेखा तयार यात हे जुइ, गुगु स्वया वया कार्यपिं व छ्यपिसं नं अभयराजया नुगलय् च्वंगु देग: धात्थें पुवंक दयेके फत ।

थ्व महाबुद्ध दयेकेत ३६ दँ वित । थ्वयागु निर्माणया भूमिकानिसें ह्लानिं अमर मल्ल, महेन्द्र मल्ल,

[1] परिशिष्ट १ स्वया दिसँ ।

सदाशिव मल्ल व शिवसिंह मल्लपिनि शासन-काल कयपू। सदाशिवया राज्यकालय् जीवराज धयाह्म छह्म बौद्ध भिक्षु बुद्धया स्वया वया महाबुद्ध दयेकल धका धासां वास्तविक कथं जीवराजया बाज्या ब कनापिसं हे थ्व ज्या प्रारम्भ य ये धुंकूगु खः। उकिं इतिहासं जीवराज केगुया 'महाबुद्ध' या निर्माण सदाशिवया राज्यकालय् क्यंसां 'महाबुद्ध' या निर्माणकाल महेन्द्र मल्लया राज्यकाल तक जू वने फु।

महाबुद्ध दयेकेत ३६ दँ बीगुया कारण थ्वया अर्थ व्यवस्था व विशेषतः सूक्ष्म महान कलात्मक ज्यां खः। छाय्धाःसा थ्वया वंशज न्हेकुतुं जूवले तकं छिगुपी नोपी बुँ दयेवं अवलेया अर्थ व्यवस्थां इमित ध्येवां थाकु मजुल जुइ धये फइ मखु। मेखें थ्व ज्यामि तया याउँक दनेगु छेँ नं मखु। अभयराजं सिजःया ध्येबा दयेकेत वा ध्येबा मुनेत दुःख स्यूगु जनश्रुति धाः, वं थःगु श्रमं हे ध्येबा मुन। ६६९ ने. सं. या तुलजा भवानी थें थःगु इलय् महान विशेषतां युक्तगु अद्भुतगु कलाकृति जुया नं महाबुद्ध याकनं निर्मित जुइ मफुगुलि थुकी राजकीय सहयोग मदुगु नं खनेदु। थ्व, देशय् दकसिबे तःजाःगु मुक्क शाक्यमुनि बुद्धया मूर्तिगु देगः छगू कलाकार परिवारया श्रद्धालु इच्छां दयेकूगु खः। उकिं हे जनसहयोगय् जक भर काये माल जुइ। बरू थ्व पुवनेवं जुजु शिवसिंहं उद्घाटन याःगु खँ धात्थे विवेचनीय जू। यद्यपि शिवसिंह मल्लं बौद्ध देगःया निर्माणय् नं छुं ग्वाहालि याःगु खने मदु।

ह्लापांगु तःजागु व कलात्मक देगः

महाबुद्ध धात्थें थःगु युगय् सर्वोच्चगु व अतुल्य कलात्मकगु देगः खः। छाय्धाःसा अबले यलया लायकया कृष्णदेगः मदुनि, येंया हनुमान ध्वाखा, स्वयम्भूया जः खः च्वंगु अनन्तपुर प्रतापपुर मदुनि ख्वपया ५५ झ्याः व न्यातपौ देगः आदि नं मदुनि। विभिन्न प्रकारया छें मन्दिर मध्ये यलयागु महाबुद्ध चैत्यया नं अलग हे मौलिकता दु। थुगु ढंगया चैत्य देगः थ्व उपत्यकाय् यक्व उखें थुखें खने दु। इपिं फुक्क मन्दिरत मध्ये यलया महाबुद्ध मन्दिर हे ऐतिहासिक दृष्टिकोणं दकासिवे पुलांगु सत्य जू। उकिं थुजागु प्रकारया देगःत महाबुद्धयागु हे आदर्शय् दयेकूगु धायेगुली छुं आपत्ति मदु।[1] थुकिया अर्थ, खः, यलया लायकू फाँतय् च्वंगु कृष्णदेगः, लुंहिटी च्वंगु योगनरेन्द्रया ईयागु विष्णु मन्दिर, यलया हे देगुतले न्ह्योने च्वंगु सिद्धिनरसिंहं दयेकूगु नृसिंह मन्दिर, स्वयम्भूया प्रतापपुर व अनन्तपुर ब्याक्कं महाबुद्ध निर्माणं लिपा बौद्ध देगःया अनुकरणय् दयेकूगु विभिन्न देव देवीया देगःत खः। थुकथं छगू न्हूगु शैलीया देगः नेपालय् दुतिकेगुया श्रेय 'महाबुद्ध' या निर्माता शाक्य बौद्ध कलाकारपिंत दु।

उकिं नेपाःया देगः देगःतय् इतिहासय् लिसें तया ब्वनेत्रं स्वय्‌वं स्पष्ट जू, महाबुद्ध बौद्धपिनिगु स्तूप वास्तुकलां लिपाया ह्लापांगु धैथें शिखर शैली वास्तुकलाया देगः खः।

---

1 नेपालको मध्यकालीन कला, पृष्ठ २५४

ह्लानं थ्व थ:गु युगया नेपालय् ह्लापांगु व अद्भुतगु कलात्मक चैत्य ।

बुद्धगयाया महाबोधि व महाबुद्ध

बुध्दगयाया महाबोधि व यलया थुगु महाबुध्द गुलि पायछि कथं उथें च्वं धाये थाकु । छाय्धा:सा बुध्दगयाया महाबोधि गुलि गोक: पुनर्निर्माण जुइ धुंकल च्वय् वर्णन जुइ धुंकल । पाटलिपुत्रया खुदाइस लूगु छगू मुहरय् बोधगया मन्दिरया प्रतिकृति दु धका धा:सां प्रकाशय् व:गु मखनागुलि थ्व पुनर्निर्माणया क्रमय् गुलि गथे आरम्भिक ढांचा ल्यं दनि, महाबुद्ध निर्माणया निंतिं नमूना दर्शन ग्या:बले महाबोधियागु ढांचा गथे ख: क्वीसं धाये मफु। उकिं डा. कनिंघमया कुतलय् पुनर्निर्माण जूगु बुध्दगयाया वर्तमान महाबोधि व १९९० सालया महाभूकम्प लिपा पुर्ननिर्माण जूगु महाबुध्दया दथुइ कलात्मक समानताया असमानताया तुलना याना महाबुध्द दयेकूगु महाबोधिया दुरूस्त च्वं मच्वं धायेगु पायछि मजू। गुलिखे पुनर्निर्माणं लिपा नं थ:गु मौलिक आकार प्रकारय् अवशिष्ट जुया च्वंगु महाबोधि व महाबुध्दयात अयक स्वयेव दुरूस्त व:गु शैली व कलात्मक सामुहिक अभिव्यञ्जन हे वास्तवय् कम आश्चर्यजनक कलात्मक प्रतिभाया उदाहरण मजू। अझ श्रीलंका, बर्मा, थाइलैण्ड व चीनयागु महाबोधिया अनुकृतित मध्ये यलया थुगु महाबुध्दं अप्व: महाबोधि लिसे अनुपात कथं व कलात्मक कथं सादृश्यता वयं ।

महाबोधिया मूलुखा पूर्व पाखे खः । थ्व हे खँ महाबुध्दयागु खः । निगलं चैत्यय् भूमिस्पर्श बुध्दमूर्ति प्रतिस्थापित जुया च्वगु दु महाबोधि व महाबुद्धया दकसिबे क्वय्या तल्ला भाग वर्गाकारय् खः । महाबोधि वर्गाकार ५० फीट प्यकूंलाः जू । हानं थ्वया जाः क्रण्डै २० फीट दु ।[1] महाबुद्धया वर्गाकार पूर्व-पश्चिम २४' ३" अले उत्तर–दक्षिण २२' ६" दु । जा क्रण्डै ३० फीट दु । थ्वयां च्वय्या तल्लानिसें च्वय् पाखे क्रमशः चीगः जुया च्वंगु पिरामीड कथं तप्यंक कूंलूगु "महाबोधि" स खने दु । "महाबुद्ध" य् नितंगु तल्ला नं बर्गाकार कथं हे खने दु । अले अनं च्वय् क्रमशः चीगः जुया वंसां कुं धार मलूगु कथं गोलाः थें आकार वः । बुद्धगयाय् महाबोधि छतं जक थौंकन्हे थहाँ वने ज्यू अले च्वं हे छचालं देगः चाहिले ज्यू । थहाँ वनेगु स्वहाने मूल सिंहासनस्थ बुद्धया न्ह्योने खः । थुपि हे खँ 'महाबुद्ध' या बारे नं खः । बुद्धगयाय् नितंगु तल्लाय् दथुइ कोठा खालि, तर महाबुद्धय् अथे मजू । बुद्धगयाय् नितं च्वय् थहाँ वनेगु लँपु खने मदु । महाबुद्धय् आःतकं प्यतं थहाँ वने ज्यू । भूमितल्लाय् शाक्यमुनि बुद्ध अनं च्वय् क्रमशः अमिताभ बुद्ध, चैत्यराज, वागीश्वर धर्मधातु तक दर्शन याये ज्यू । महाबुद्धया म्ये कथं अनं च्वय् वज्रधातु व चैत्याकार चूडामणि दु ।

---

[1] भारतीय प्राचीन स्तूप, गुहा एवं मन्दिर, डा. वासुदेव उपाध्याय, भारत, १९७२ पृष्ठ २११

महाबोधि व महाबुद्धय् क्रमशः चोगः जुया वंगु चैत्यं छकोलं गजू मलुइकुसे च्वय् हानं दबूथें माथं वंका बी । अले थुगु हे माथनय् चैत्य प्रतिस्थापित याना तःगु दु । प्रत्येक तल्लायात सोदयेक प्यखें अजन्ता शैलीया क्याः बुट्टा "महाबोधि" स दु, "महाबुध्द" य् थ्वया थाय् क्याःहे दु । शायद महाबोधिया क्याः बुट्टा कनिंघमया कृति खः । छायधाःसा क्वय् छतय् आःनं लुखा क्याः सी दनि । महाबोधिया उचाई १६० फोट[1] निसें १८० फोट[2] तकया उल्लेख याना तःगु दु । ह्वेनसांग नं बोधिवृक्षया पूर्वय् च्वंगु देगः क्वण्डै १६०/१७० फीट तः जाः धकाः च्वया तःगुलि[3] स्पष्ट याः । महाबोधि थःगु प्रारम्भिक जाः ताकालतकं सुरक्षित याना तल । महाबुद्धया जा भूमिनिसें गजु तक उँचाई ६३' १०" दु ।[4]

महाबुध्द चाया चां दयेका तःगु चैत्य खः । थुको अप्पार्पात धयाथें बुध्दया मूर्ति दु । तिब्बती श्रध्दाय् थ्वयात "गुप्तः बुध्दया चैत्य" धाइ । अयूकः ल्या खायेवले जम्मा भगवान बुध्दमूर्ति ३३४१ व चतुर्ब्रह्मा, बज्रसत्त्व, तारा

---

1 भारतका बौद्ध तीर्थ, काठमाडौं, पृष्ठ १४

2 प्राचोन भारतीय स्तूप, गुहा एवं मन्दिर, पृष्ठ २११

3 A Guide to Buddhagaya, Page 21

4 प्यतं तक थहाँ वना सुका कुरका दाना काःगु ४२' १०" व लिक्क च्वंगु तःजागु छें अन्दाजं दाःगु २१' याना जम्मा ६३' १०" ।

छाका व बल्लाका तल । थ्व छगू त:धंगु आविष्कार खः धा:सां ज्यू । थुगु प्रकारया मूर्तिया निर्माणं नेपाली मूर्तिकलाया इतिहासय् छगू न्हूगु अध्याय छुना ब्यूगु दु । महाबुद्धय् थासय् थासय् तया त:गु अनगिन्ति मूर्तिमध्यय् अक्षोभ्य, वैलोचन, रत्न सम्भव, अमोघसिद्धि, अमिताभ, सूर्य, चन्द्र, चतुर्दिकपाल लोकेश्वर, बोधिसत्व आदि क्यना (नं) त:गु दु । थुपिं ब्याक्क मूर्ति बांलाक दयेका त:गु दु । थुगु मूर्तिमय मन्दिरया अस्तित्व दतले प्रत्येक नेपालीया गौरव पता: विश्वमञ्चय् फरफर ब्वयां चवनी ।[1]

अभयराज कुल

अभयराजया थुगु श्रद्धा व वीर्यया कारणं थ्व अभयराज कुल हे महान कुल जूवन । अभयराजया सन्तानं महाबुद्धया ज:ख: यक्वं बहा: दयेकल थ्वया न्हेकुतुंया सन्तानय् ह्लापांह्म यशुबहा: निह्मह्म स्वक: सम्यक् न्यायेका नरबहा: स्वह्मह्म सिकुचाबहा:, प्यह्मह्म त्वायूबहा: न्याह्मह्म जयाबहा: दयेकल धयागु जनश्रुति नं दु । खुह्मह्म जक अंश मकासे बहो जीर्णोद्धार याना अन च्वं वन । थ्वया हे अंश (फ्विन्हेपी बुं) देशिपूजा न्यात, आदिवा: सिवा व च्वंल पुह्ली धुंकेगु जुल धका नं धाइ । थ्व पंक्तिया लेखक वहोया हे फ्विनिकुतुंया वंशज खः । न्हेह्मह्म अंश मकासे भिक्षु जुया बहिली च्वंह्म खः । थ्वया हे अंश पञ्चदानबले

---

1 नेपालको मध्यकालीन कला, पृष्ठ १६७/१६८

महाबुद्धय् आ:तकं स्वचकं प:छि ह्मं सल्वा जाकि दान बीगु व ल्यंगु ज्यावलि पूजां य:मरि दयेका ह्मं निग: निग: बीगु याइ । थुपिं जनश्रुति व परम्परां स्पष्ट या:, अभयराजं थ: कुल हे आदर्श कुल जुइ फयेक श्रद्धा व प्रेरणा बिया वन ।

महाबुद्धया जीर्णोद्धार

अभयराजया थ्व कीर्ति-स्तम्भ महान श्रध्दा व वीर्यया प्रतीक महाबुध्द १९९० सालया महाभूकम्पय् दु वन । भूकम्पय् च्वय्‌या वच्छि दुन धा:सां[1] विस्तृत कथं हे विनाशयात धा:सां[2] पूरा हे दुन धा:सां[3] वास्तवय् नितं जक ल्यं जुइक दुन । थ्वयात हानं ह्लापाथें हे दयेकल । थ्वया पुनर्निर्माण अवस्थाय् ह्लापा स्वया चीगो जूगु मदु ।[3] तर थ्वया वशजं गथे महाबुध्दयात हानं जीर्णोध्दार मयाइ ? जोथाबह्रा:या बुद्धिनरसिंह व बौद्ध बहा:या देवराजं थ:गु छुं जग्गा बँध तल, सरकारयाके ३१०० दां त्याय काल । गुगु दां ने. सं. १०५८ जेष्ठ सुदी बुधवार खुनु प्रतिष्ठा या: व:ह्म जुद्ध शम्शेरं माफी बिल ।

थ्व जीर्णोद्धार यायेत ह्लापाया थासा लुइकेत नं गुलिखे कुत: यात तर मलू । लिपा हान थासा दयेका

---

1 Medieval Nepal, I, Page 602

2 Medieval Nepal, II, Page 892

3 The Temples of Nepal, Page 75

Even though the temple was rebuilt on a slightly smaller scale after having completely collapsed in the 1934 earth-quake.

थ्वया जीर्णोद्धार ह्लापा थें हे यात । थुकिं स्पष्ट याः, अभयराजया कलात्मक परम्परा व श्रद्धां वंगु ल्छुं दँ न्ह्यो तक थःगु कुलय्‌ात प्रेरणा बिल ।

थ्व जीर्णोद्धारया न्याछु थकालि खः, (१ महाबुद्धया चन्द्रापुधन, २) थैनाया लक्ष्मण, (३) सिकुचो बहाःया कुवेर, (४) महाबुद्धया सिद्धानन्द । गोष्ठि सहायक खः जोथाबहाःया बुद्धिनरसिंह, बौद्ध बहाःया देवराज चाया त्रिधि महाबुद्धया कुलीशाचार्य श्री जीतेन्द्रानन्द पण्डितं कन । शिल्प प्रमुख खः सिकुचा बहाःया जोगमान, ज्याथाया पद्मज्योति । जनसम्पर्क व व्यवस्थापक खः, जोथाबहाःया सिध्दिनरसिंह । वथें हे लव्हया ज्याय् भिचव्हाःया सिंहराज व सिध्दिवज्र, बज्रजेपय् बाकुननीया न्हुक्षेराज मानकाजो । अःपा उइगु व छीगु कुह्माः ज्याय् खपिं छेंया देवदास व न्हुछेलाल । ल्या व्याक्क ज्याथाया व्रतराज तल । अले अभयराज कुलया ६१ खा छेंया व्याक्क सन्तानं थुको श्रमदान यात ।

थुकथं महाबुध्द चैत्य या देशःया देशय् छगः चैत्य जुया नं थ्वया थःगु हे इतिहास दु, श्रध्दा व वीर्यया परम्परागत गौरवपूर्ण गाथा दु । थ्व चैत्य हे नेपाःया कलाकारतय् थःगु हि चःतिया, थःगु हे कीर्तिया, थःगु श्रध्दाया चैत्य खः, हानं थ्वहे चैत्य नेपाःया व चैत्य खः गुकि विशुध्द बुध्द-धर्म प्रेमया प्रतीक जुया शाक्यमुनि बुध्दं बोधि-प्राप्ति याःगु स्मारक लिसे तप्यंक स्वापू तया च्वन ।

परिशिष्ट १

(महाबुद्धया पण्डित खल:याके दुगु अभयराज शाक्यया वंश वृक्ष)

अभयराज जुया काय् प्रथम पुत्र श्री अभयजोतिजु, द्वितीय पुत्र श्री दुयजु, तृतीय पुत्र श्री मयरजु, चतुर्थ पुत्र श्री व्यघरजु, पंचम पुत्र श्री जगनाथजु, षष्टम पुत्र श्री हेरजु, सप्तम पुत्र श्री बुद्धरिजु रिथुयान ।। थ्व ति न्हसम काययातं वलि वन्ता बिया ओ नाथु थथिह्म पुरूष श्री अभयराजजु जुया छयपनि श्री अभयजोतिजुया काय श्री मगरजु, श्री परूजु । श्री सेनखाजु ।। थ्वति ।।
अहिसचोन घक थ्वया ह्मया दुयिजुया दहआङ । राजा व्यागर जुयाओ दह् अभयजोतिजुनं याका तनजुको कार । थ्वपनि निह्म वहिरिस चोन । थ्व वेरसं निसें महाबुद्धया वहिरिस चोङ यात मथ्यात ।
वहिरया महाबुद्ध चोङयात मथ्यात । श्री २ पुन भाषा श्री मयरजु काय श्री ग्वारवुजु श्री जयदेवजु ।। श्री अमृतजु ।। थ्वति ग्वारवुजुया काय श्री वसजु । श्री जयदेवजुया काय श्री देवसिंहजु । श्री गुरूजु । श्री नुगुजु । श्री महाकारजु ।। थ्वति । अमृतजुया काय श्री देवमुनिजु श्री बज्रपानिजु । श्रीरत्नपानि जु । जु ।

थ्वति ।। थनंरि ।। श्री व्यद्ररजुया काय श्री ग्यानजु । श्री मनिकजु । श्री अनेकजु । श्री जियदेवजु रिथुयान । श्री ग्यानजुया काय श्री वावु देवजु श्री नरसिङजु ।।
थ्वति ।। श्री मानिकजुया काय । श्री जुधाजु ।। श्री कुतुजु (कुतुवहाः) ।।
थ्वति ।। अनेकजुया काय श्री जरप्नजु । श्री पद्मजु ।
थ्वति ।। श्री विजयदेवजुया काय श्री रूतजु । श्री जरासिङ्जु ख मसओ ।।

थ्वति ।। थ्वनंरि श्री जगनाथजुया काय श्री अभयजु । श्री हाकुजु । श्री कमरायजु ।
थ्वति ।। श्री अभयजुया काय श्री ग्यानकितजु श्री देवजु ।
थ्वति ।। श्री हाकुजुया काय श्री मुनिजु । श्री एन्द्रजु द्रदेवजु ।
थ्वति ।। श्री कमरामजुया काय श्री कमववर जु । श्री कनकजु । श्री ग्यान देवजु । थ्वति ।।

थ्वनंरि । श्री हेरजुया काय । श्री हृदयपारजु । श्री समरजु ।
थ्वति श्री हृदयपारजुया काय । श्री जोतिराजजु श्री कुसुम राज जु । श्री जयरत्नजु । श्री नग्यारजु । थ्वति ।
श्री समरजुया काय श्री दुयजु । श्री पारजु । थ्वति ।। थ्वनंरि श्री बुद्धजुया काय । श्री जिरायदेवजु ।। श्री नन्दजु । श्री जुगिजु । थ्वति ।।
श्री जिवरायदेवजुया काय श्री मुन्तामुनिजु ।। श्री जयमुनिजु तवधङ पंदित । श्री रत्नमुनिजु श्री देवर दङमा ।। श्री गुरूजु थ्वति ।।

श्री नन्दजुया काय श्री पुरूमानजु श्री मानजु । श्री जयदेवजु । थ्वति ।। श्री जुगिजुया दङ ओन थ्वति ।।
अभयराजजुया वंसच्छुषतो चोयाओ तया जुरो ।। शुभ ।।
पुन भाषा ।।
श्री ३ महाबौद्धया श्री अभयराजजुन दुन्ता वबाथो दको गुथि पारंयात दयकाव चोया । श्री वसजुया निरह्म काय् श्री धन जु थकलि थ्वगुरि समय ।। श्री जुयराजजुया काय । श्री रत्नसिङन चोया ओ मिनकं मारको परिपात दयकाओ तया । जुरो । शुभमस्त जगता सिङा ।।

भिक्षु सुदर्शनयागु सफूत मध्यय्
चिचोधंगु सफूः

१. लाय्कुलो सिद्धार्थ
२. लाय्कुलि पिने सिद्धार्थ
३. सिद्धार्थया बुद्धत्व-प्राप्ति
४. बहुजन हिताय बहुजन सुखाय
५. स्वाँयापुह्ली
६. धात्थेंगु मगल
७. चैत्य-पूजा (भाग १)
८. चैत्य-पूजा (भाग २)
९. आषाढ पुह्ली
१०. पालि त्रिपिटक : छगू परिचय
११. बुद्धकालीन जम्बूद्वीप (भाग १)
१२. बुद्धकालीन जम्बूद्वीप (भाग २)
१३. महाबुद्ध
१४. बुद्ध-धर्मया प्यंगू मूल सिद्धान्त
१५. श्रद्धाञ्जलि
१६. बुद्ध-धर्मया विशेषता
१७. चैत्यपूजा (परिवर्तित संस्करण)
१८. महाबुद्ध (परिवर्तित संस्करण)

मुद्रक:- नेपाल सहकारी प्रेस लि, त्वंबहाल, काठमाडौं ।